

THE FUNERARY INSCRIPTIONS FROM THE TELEKI COLLECTION OF GORNESTI

Fabian Istvan
Lecturer, PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureş

*Abstract:*The collection of count Domokos Teleki of Gornesti had, between other pieces, one of the greatest numbers of funerary inscriptions. Some of them were singular pieces in the Roman province of Dacia. The paper has as aim to present the archaeological history of this pieces as well as their impact upon the study of the population of the Roman province of Dacia.

*Keywords:*castle, collection, roman, funerary, inscriptions.

„Pe când atenția arheologiei provinciale oficiale era abătută de la bogata zonă de descoperiri a Cristeștiului, contele Teleki Domokos – care putem spune că trăiește pentru monumentele arheologice și artistice din Transilvania – urmând tradiția nobilă a strămoșilor își făcea apariția anual, începând din 1910 la Cristești și a salvat monumentele epigrafice dezvelite de inundații. Le-a salvat și le-a expus în muzeul personal organizat într-una din aripile impozantului său castel de la Gornești. Cu acordul dânsului, publicăm pe scurt aceste monumente de piatră din care câteva merită chiar o atenție deosebită”⁹. Remarca critic – laudativă a lui Paulovics avea loc în contextul în care în calitate de profesor la Universitatea de Științe de la Debrețin, a vizitat domeniul de la Gornești, mai precis colecția arheologică a contelui Teleki oferind prima descriere a pieselor epigrafice găsite.

Astfel, Paulovics descrie un număr de 26 monumente funerare din care 11 sunt epigrafe și 15 sunt anepigrafe (cel puțin în forma lor actuală). Din păcate, unele din aceste piese s-au pierdut în vâltoarea „eliberării” sovietice (când colecția a fost complet distrusă), altele au ajuns în lapidarul Muzeului Județean Mureș, unde se găsesc și azi.

Epitafurile din colecția Teleki arată clar faptul că: „În Antichitatea romană *mormântul avea o funcție publică*. Epitafurile nu se adrează doar familiei sau celor apropiați, ci tuturor. Epitafurile nu vorbesc atât de durerea rudelor apropiate, cât despre rolul social jucat de defunct, de fidelitatea cu care și-a îndeplinit îndatoririle față de familie ș.a.; era un fel de a-l asigura că demnitatea și virtuțile lui vor rămâne recunoscute pe veci”¹⁰. Și în acest caz, epitafurile mai arată un aspect specific societății provinciale a secolelor II-III p.Chr: amestecul de „influențe culturale care s-au exercitat asupra artei romane provinciale, iar în unele cazuri, oferă indicii mai mult sau mai puțin concludente în legătură cu originea etnic-teritorială a unor grupuri de coloniști”¹¹. Aceste monumente funerare mai indică un fapt (subliniat și prin formula „Dis Manibus”): „din punctul de vedere al dreptului privat roman, dar și din punct de vedere religios, monumentele sunt bunuri sacre dedicate Manilor, solul și

⁹ Paulovics István, *Dacia keleti határvonala és az ugynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése*, Minerva irodalmi és nyomdai müintézet, Kolozsvár, 1944,p.86

¹⁰ Adrian Husar, *Epigrafie latină*, Ed.Universității Petru Maior, 2004,p.133

¹¹ Nicoleta Man, *Așezarea romană de la Cristești*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, p.213.

monumentul ocupate de cenușa sau corpul mortului sunt prin același fapt plasate în afara patrimoniului și sustrase comerțului”.¹²

Cele 11 epitafuri arată „gusturile și posibilitățile locuitorilor din Cristești(...)relevă câteva caracteristici specifice. Manifestându-și preferința pentru monumente de „origine” norico-panonică, locuitorii de la Cristești - la fel ca întreaga zonă estică a Transilvaniei” – se aproprie în preferințe mai mult de Dacia Porolisenssis, decât de Dacia Superior, unde influențele nord - italice sunt mai accentuate”.¹³ Epitafele în discuție au o prezență redusă în literatura de specialitate: în afară de Paulovics, ele sunt prezentate în *Inscripțiile Daciei Romane III/4*, în monografia Luciei Țeposu-Marinescu dedicată monumentelor funerare din Dacia Superior și Porolisenssis și bineînțeles în monografia așezării romane de la Cristești elaborată în 2011 de Nicoleta Man. În mod interesant, inscripțiile lipsesc cu desăvârșire din *Repertoriul Arheologic al Județului Mureș* elaborat în 1995 de Valeriu Lazăr; fapt cu atât de ciudat încât alte piese ale colecției sunt prezentate (deși atribuirea lor cronologică și interpretarea lor lasă mult de dorit).

Trecând la analiza epigrafelor avem un prim exemplar: o stelă funerară din calcar. Din păcate din inscripție nu s-a păstrat decât dedicația *D(is) M(anibus)*, litere având un duct fin și o înălțime de 12 cm. Stela funerară, descrisă în amănunt pentru prima oară de Paulovics¹⁴, are „în centru un medalion scoică înconjurat de o coroană de frunze cu trei busturi (cu figurile destul de distruse-n.n.): în dreapta un bărbat cu tunică cu falduri oblice și manta, femeia într-o tunică și haină prinsă de ambii umeri cu fibule, în față copilul cu tunică și manta. Medalionul este încadrat de sus de o arcadă susținută de capitelul semicolonetelor care sunt dispuse lateral câmpului inscripției, ca într-un edificiu cu fronton ascuțit (...) la colțuri două bocitoare”.¹⁵ De remarcat faptul că, Țeposu interpretează cele două bocitoare ca fiind posibile spirite feminine („two female genii”)¹⁶

A doua inscripție este pe un monument funerar din calcar. Inscripția este tot fragmentară dar ne permite o identificare a dedicantului și a persoanei decedate:

...vii f(ilia) v(ixit) an(nos) XX
Pos(tumius) Clemens
Tyranni (filius) f(aciendum)
C(uravit) c(oniugi)
B(ene) M(erenti).

Din câte se poate observa din inscripție lipsește formula D.M. (ruptă deja în momentul descoperirii) iar, în ce privește interpretarea există două variante: Paulovics¹⁷ și Man interpretează prescurtarea *Pos* ca fiind numele propriu *Postumius*, în timp ce în IDR III¹⁸ prescurtarea apare ca verbul „*posuit*”. Se pare că prima variantă este cea corectă dacă avem în vedere majuscula.

O a treia inscripție era tot în stare fragmentară și are următorul text:

.....
.....
.....a)e nepti(a)e

¹² Alexandru Stănescu, *Semnificația socială a monumentului funerar în Mihai Bărbulescu (coord.) Funeraria Dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane*, Presa Universitară Clujeană, 2003, p.95-96.

¹³ Man, *op.cit.* p.213.

¹⁴ Paulovics, *op.cit.* p.89

¹⁵ Man, *op.cit.* p.218. Pentru descriere vezi și, I.I. Russu(coord.) *Inscripțiile Daciei Romane. Volumul III: Dacia Superior (În continuare I.D.R III)*. Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1988, p.113, nr. 146.

¹⁶ Lucia Țeposu-Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, B.A.R International Series 128, 1982, p.116, nr.59

¹⁷ Paulovics, *op.cit.* p.93, Man, *op.cit.* p. 211

¹⁸ IDR III, p.105, nr.137.

.....CHELE

.....b(ene) m(erenti)

Hic sita est.

Inscripția este descrisă și comentată de Paulovics care, observa că se vedeau urmele de vopsea roșie pe litere și care interpretează fragmentul de cuvânt „CHELE” ca C. Helvius E¹⁹. I.I. Russu în IDR III/4 afirmă că în 1952 inscripția era dispărută și, observa un aspect aproape unic în Dacia: „remarcabilă este forma apelativului *neptis*, aici dativ de la *nepti(a)e* la declinarea I în locul obișnuitului *neptis* (decl. III)”²⁰. Inscripția este descrisă și de Man care observa la rândul ei numele ciudat „CHELE” dar nu menționează nimic de statutul inscripției.²¹

A patra inscripție funerară, tot fragmentară, ruptă încă în antichitate și refolosită, este un exemplu particular întrucât, din câte se poate deduce din rămășițe, individul și - a dedicat lui însuși epitaful²²:

.....EQ

.....CAMPI

.....ET SIBI.VI

.....vus f(ecit) PC(?)

I.I. Russu, consideră că fragmentul EQ putea fi apelativul *eq(ues)* iar CAMP(?) ar putea fi numele unei unități militare auxiliare cum ar fi „*cohors* sau *numerus Campestr* sau *ala Hispanorum Campagnorum* staționată la Micia”²³. Din păcate starea fragmentară a inscripției nu permite decât presupuneri.

Tot într-o stare fragmentară care nu permite nicio interpretare este o inscripție din care se păstrează doar chenarul din dreapta și trei grupuri de litere „M/ER/BG”²⁴.

Fragmentul epigraf cu numărul șase, permite o interpretare cât de cât exactă. Lipsește formula dedicatorie Zeilor Mani în rest:

BI

...bi

ICTO

...V]icto[r

NNIII

...A]nn[orum] IIII

ET FIL.PI

...et fil(io) pi[ent(issimo)

PATER

...]pater [f(aciendum) c(uravit).

Avem de-a face cu un monument funerar ridicat de un părinte copilului/copilei decedat/ă la vârsta de patru ani. Numele trunchiat de „ICTO” poate fi Victoria, Victorina sau Victorinus.²⁵ Cât privește „drumul” fragmentului, pe care I.I. Russu consideră că era clădită „într-un monument (mic mausoleu)”²⁶ se pare că de fapt provenea de la castelul din Șard²⁷ al conților Teleki și de aici a fost mutat la Gornești.²⁸

Tot un fragment de epitaf interpretabil este dedicat, de această dată unui părinte. Formula dedicatorie lipsește și de această dată:

.....JPONI

.....Jan(n) LX

....] S pa(tri) b(ene) m(erenti) [posuit]

¹⁹ Paulovics, *op.cit.*p. 93

²⁰ IDR III/4, p. 108, nr. 139.

²¹ Man, *op.cit.*p. 212

²² Paulovics, *op.cit.* p.93

²³ IDR III/4 p.114, nr. 147

²⁴ Paulovics, *op.cit.*p. 93, IDR III/4 p.113,nr.145, Man, *op.cit.* p. 210.

²⁵ Man, *op.cit.*p.211

²⁶ IDR III/4 p.49-50 nr.50

²⁷ G. Teglas, *Neue Beiträge zum Inschriftenkunde Dakiens*, în *Klio* 11, 1911, p.504 menționează „Sard bei Apulum. Unteralbenser comitat. Marmorfragment mit schönen Buchstaben”

²⁸ Paulovics, *op.cit.*p. 94

Litere inscripției sunt bine gravate, clare cu liniatura pentru rânduri evidentă.²⁹ Numele dedicantului, deductibil din fragmentul PONI poate fi Aponi, Aproni sau Antoni.³⁰

Următorul fragment tocmai prin starea ei fragmentară a dezlănțuit fantezia lui Paulovics:

de vreme ce nu se păstrează decât grupul de liter „AVR SA/SKA” istoricul a considerat că este vorba de epitaful unei femei „Ursa” ce provenea (tot probabil) din „Carnuntum, Cartagina, sau chiar Cappadocia”³¹. Rectificările sunt aduse de I.I. Russu (preluate și de Man) care, arată clar că de fapt Ursa lui Paulovics este un „Aurelius Sa(turninus?)..un cognomen posibil de origine etnică și teritorială dar mai curând roman (multe antroponime romane încep cu *Sa*..) Ka- este greu să se refere la orașe exotice din Imperiu ca cele citate de Paulovics”³²

Alte două epitafuri din colecția Teleki nu păstrează decât formula de încheiere: la una găsim forma prescurtată de „*b...m*”³³ la cealaltă formularea completă „*posuitbene merenti*”³⁴.

Cea de-a doua piesă, din păcate pierdută undeva între anii 1942 (când a fost ilustrată de Paulovics) – 1952 (când era căutată de I.I. Russu), a avut o istorie destul de întortocheată. În 1887 arheologul Teglas Gabor descoperă inscripția în curtea unui gospodar din Cristești ca, după ce a fost descris în *Corpus Inscriptionis Latinarum* (III 7715) să ajungă, cel puțin teoretic, la Muzeul din Deva. Paulovics, după ce prezintă piesa din colecția Teleki ca fiind în muzeul Deva, la câteva pagini distanță se contrazice și îl descrie ca fiind inedită și aflată în castel³⁵.

În fine ultima stelă funerară epigrafă prelucrată de Paulovics și finisată în interpretări este poate și cea mai completă. „Câmpul decorului și câmpul inscripției este flancat de o coloană spiralată; se păstrează o parte a unei nișe rectangulare în care se pot distinge bustul unei femei cu un copil în față. Haina femeii este prinsă de umeri cu două fibule de tip celtic”³⁶. Textul inscripției:

*D(is) [Manibus]
Finitus [...fil(ius)]
Vi(xit) an(nos) [.....]
F(ilius) er(es)p (osuit) [.....]
Et Supi [nus.....]
F(ilius) ann[n(or)um].....]*

Numele decedatului, Finitus, mai apare în Dacia romană doar la Apulum (un anume: L. Rustius Finitus)³⁷. La fel numele Supinus, unul dintre fii, apare tot la Apulum.³⁸

În concluzie: aceste fragmente de monumente funerare, puține la număr și fragmentare permit totuși o privire în mentalul colectiv provincial roman. Dincolo de formalismul dedicațiilor se pot desluși elemente de viață cotidiană, observabile prin hainele purtate,

²⁹ Paulovics, *op.cit.* p.94, IDR III/4 p.111, nr.142

³⁰ Man, *op.cit.* p.211

³¹ Paulovics, *op.cit.* p.94

³² IDR III/4 p.104, nr.136.

³³ Paulovics, *op.cit.* p. 94, Țeposu-Marinescu *art.cit.* p.150 nr.205, IDR III/4, p.112, nr.144.(“Judecând numai după dimensiunile fragmentului rămas (înalt de 45 cm) se poate afirma că era o stelă funerară impozantă, înaltă de peste un metru și jumătate, executată cu deosebită îngrijire”). Man *op.cit.* p. 220.

³⁴ Paulovics, *op.cit.* p. 95,

³⁵ Ibidem p. 53 sqq. Țeposu-Marinescu, *op.cit.* p.150, nr.206, Man, *op.cit.*p. 220

³⁶ Man, *op.cit.* p. 219, Țeposu-Marinescu, *op.cit.* p.123, nr.83 (propune în loc de: *filius eres posuit- fratres eres posuit*)

³⁷ Man, *op.cit.*p. 219

³⁸ IDR III/4 p.108-110, nr.140.

bijuterii, elemente de decor (care după expresia inspirată a lui Man „demonstrază un *horror vacui*” tipic provincial”³⁹).

Astfel, hainele prezente de pe inscripțiile funerare analizate sunt compuse „din surtuc sau haină până la talie, din stofă groasă, cu mâneci lungi croite drept, specifică provinciei Noricum. Cele două fâșii verticale ce împododobesc surtucul unui bărbat (...)sunt caracteristice provinciei Noricum, deși sunt semnalate și în Gallia și Belgica”.⁴⁰

Cît privește bijuteriile: cerceii, torques-urile și fibulele, prezente în costumația feminină, influența norico-panonică este evidentă.

Analiza antroponimelor de pe inscripțiile din colecția Teleki arată totuși un amestec de populație destul de interesant:

Numele:

- Finitus, Supinus, Aponius- sunt de factură celtică.⁴¹
- Aurelius Saturninus – african latin.
- Victor, Victorina, Victorinus, Postumius Clemens – italic (roman).⁴²

Monumentele funerare prin tipurile iconografice, cu analogii în Noricum și Pannonia arată predilecția comanditarilor spre perpetuarea unui stil artistic care le era familiar⁴³, ei păstrând moștenirea lor celtică într-o lume din ce în ce mai omogenă etnic.

BIBLIOGRAPHY

Husar, Adrian *Celți și germani în Dacia romană*, Presa Universitară Clujeană, 1999.

Husar, Adrian *Epigrafie latină*, Ed.Universității Petru Maior, 2004.

Bărbulescu, Mihai (coord.)*Funeraria Dacoromana.Arheologia funerară a Daciei romane*, Presa Universitară Clujeană, 2003.

Bărbulescu Mihai, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2003. Man, Nicoleta, *Așezarea romană de la Cristești*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011.

Paulovics István, *Dacia keleti határvonala és az ugynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése*, Minerva irodalmi és nyomdai müintézet, Kolozsvár, 1944.

Russu I.I. (coord.) *Inscripțiile Daciei Romane. Volumul III: Dacia Superior*. Ed.

AcademieiRepublicii Socialiste România, București, 1988.

Țeposu-Marinescu Lucia, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, B.A.R International Series 128, 1982.

Teglas Gabor, *Neue Beitrage zum Inschriftenkunde Dakiens*, în Klio 11, 1911.

---

³⁹ Man, *op.cit.*p.214

⁴⁰ Ibidem p.217

⁴¹ Adrian Husar, *Celți și germani în Dacia romană*, Presa Universitară Clujeană, 1999, p.191, Man, *op.cit.*p. 47 – 48.

⁴² Ibidem. p.48

⁴³ Ibidem p.49